

ÖSSZEFOGLALÓ

A munkában a középkori Bácsról szóló magyar, szerb és a horvát történetírás lett elemzve és összehasonlítva. Bács jelentőségére utal, hogy a középkorban egy egész vármegye kapta róla a nevét, és ez nem került el a történétírók figyelmét sem. A magyar történétírók a város és a vár történetével a 19. század második felétől kezdve foglalkoznak. A szerb, valamint a horvát történétírás a 20. század 30-as éveitől érdeklődik a téma iránt. Mindhárom történétírás központjában a település és a vár története mellett a Bács-kalocsai érsekséggel kapcsolatos kérdések és a rájuk adható lehetséges válaszok állnak.

Kulcsszavak: *Bács, történétírás, Bács-kalocsai érsekség, bácsi vár, Bács vármegye.*

REZIME

U radu je upoređena i analizirana mađarska, srpska i hrvatska historiografija o srednjovekovnom Baču. Značaj srednjovekovnog Bača je očigledna o tome da je jedna županija dobila ime po njemu. Ova činjenica nije zaobilazila pažnju istoričara. Mađarska historiografija sa ovom temom bavi od druge polovine 19.veka. Srpskim i hrvatskim istoričarima tema je privukla pažnju u prvoj polovini 20. veka. U centru pažnje su srednjovekovni grad Bač, tvrđava, ali pored toga bave se pitanjima u vezi Bačko-kaločke nadbiskupije.

Ključne reči: *Bač, historiografija, Bačkokaločka nadbiskupija, bačka tvrđava, Bačka županija.*

ABSTRACT

In this work the Hungarian, Serbian and the Croatian historiography will be compared about the medieval Bács. In the middle Ages the town of Bács was very important because the whole county was named after it, and this fact was noticed of the historians. The Hungarian historians began to study the history of the town and castle in the second half of the 19th century. The Serbian and the Croatian historiography began to study this subject in the 30-es of the 20th century. The main theme in all three historiography beside the history of the town and the castle are the questions and the possible answers about the archiepiscopal of Bács-kalocsa.

Keywords: *Bács, historiography, archiepiscopal of Bács-kalocsa, castle of Bács, county of Bács.*

PFEIFFER Attila
Újvidéki Egyetem, BTK,
Történelem Tanszék
attilapfeiffer88@gmail.com

A KÖZÉPKORI BÁCS A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Srednjevekovni Bač u istoriografiji

Story-writing in Bács in the middle-ages

Amikor a középkori települések történetével foglalkozik a történetíró, akkor két irányba kell hogy folytasson kutatásokat. Ezek közül az egyik a történelmi források felderítése, elemzése és bemutatása, a másik pedig a témával kapcsolatos publikált szakirodalom feldolgozása. Ideális esetben elegendő forrás áll a rendelkezésére, amelyekből akár újabb információkat is szerezhet a történetíró. Szerencsés esetben változatos tartalmú és eltérő nyelvű írásos emlékek állnak a kutatók rendelkezésére, mivel egy település életére és történetére több tényező is hatással van.

A középkori Bácsról írni nem egyszerű dolog. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy már hosszú ideje foglalkoznak a városka, a vár, valamint a püspökség és az érsekség történetével a kutatók, és mégsem sikerült még minden kérdésre választ adniuk.

A középkori Bács Bácska délnyugati részén feküdt, ott hol a Duna folyása északról délkeletre fordul. A mai és az egykori Bács 14-km-re fekszik a Dunától, a Mosztonga (a kora középkorban Űz) folyócska partján, melynek egész vonalán települések találhatók. A Mosztonga kanyargós medrével szigeteket hozott létre, melyek ideális lakóhelyeket biztosítottak. Az említett szigetek védelmet nyújtottak az ellenség elől, de a vadállatok támadásaitól is. A középkori Bács a Mosztonga ölelésében feküdt. Az egykori vár és város maradványai északnyugatra találhatóak egy magaslaton, pár lépésnyire a jelenkori Bácshoz viszonyítva. A mai Bács a dél-bácskai körzetben, Palánkától 20 km-re északnyugatra fekszik (SCHWALM 1909: 1-10).

Bács városa a középkori Magyar Királyság déli részén feküdt, és az Árpádok korától fontos szerepet töltött be, gazdasági, egyházi és stratégiai szempontból is. Fénykorát kétségtelenül a 15. században élte, amikor kulturális központtá vált.

A magyar és a délszláv történetírás a 19. és a 20. század folyamán kezdett el komolyan foglalkozni ezzel a témával. A magyar történészek és régészek közül fontos kiemel-

ni Henszelmann Imrét, Horváth Alice-t, Iványi Istvánt, Reiszeg Edét, Fraknoi Vilmost, Városy Gyulát, Karácsonyi Jánost, Csánki Dezsőt, Györffy Györgyöt, Kristó Gyulát, akik a munkájukkal nagyban hozzájárultak a település történetének megismeréséhez.

A magyar történészeket elsősorban a püspökség kialakulása és annak érseki rangra emelésének ideje foglalkoztatta. Iványi arra a következtetésre jutott, hogy Szent László 1085-ben vagy legkésőbb 1094-ben Bácsban érsekséget alapított (IVÁNYI 1906: 5). Karácsonyi János úgy véli, hogy miután Szent László idejében Szerémség keleti fele is végleg magyar kézre került, és azt a kalocsai érsekséghez csatolták, az érsekség székhelyét áttették Bácsba. Ez miatt a kalocsai érseket gyakran bácsinak is írják (KARÁCSONYI 1985:17).

A kérdés megválaszolását tovább nehezíti az a tény, hogy a történészek nem egyeznek abban, hogy Bács mindig a kalocsai érsekség része volt-e, vagy esetleg egy időszakban külön vált attól (KRISTÓ 1988:446). Az egyik nézőpont szerint a bácsi széket Szent István alapította, később Szent László idejében jutott metropolita rangra, majd 1135-ben a kalocsai székek kánonilag egyesítették (LÁNYI-KNAUTZ 1866:312). A másik felfogás elvitatta Szent Istvántól a bácsi szék alapítását, eszerint Szent László alatt szakadt csak ki a kalocsaiából, megkapta a metropolitai jogot s 1135-ben újra egyesült a kalocsaiával (KATONA 1800:12-16,144,179). Bácsi érsekkel legkorábban Szent László alatt, majd a 12. században találkozunk (FEJÉR 1829: 149).

Jelentős előrelépést jelentett Kalocsa és Bács viszonyának kérdésében Városy Gyula 1885-ben megjelent latin nyelvű tanulmánya (VÁROSY 1885: 10). Eszerint Szent István Kalocsán érsekséget alapított, majd ezt Bácsra helyezték át. Bizonytalan, hogy kinek a nevéhez fűzhető a kalocsai szék Bácsra helyezése. Lehet, hogy már Szent István megtette ezt, de kapcsolódhat későbbi, ám mindenféleképpen 11. századi eseményekhez is (KRISTÓ 1988:446). Városy igazolta, hogy soha nem volt két külön- egy kalocsai és egy bácsi- egyházmegye, hiszen mindkét egyháznak azonos a patrónusa Szent Pál személyében, s területük is egységes (KRISTÓ 1988:446). E terület egységét a III. Béla kori jövedelemjegyzék fogalmazza meg legvilágosabban: „Magyarországon két érseki székhely van: az esztergomi és a kalocsai... A kalocsaié a bácsi székhely (*Colocensis sedem habet bachiensem*)” (FORSTER 1900:139). Döntő szempont Városy érvelésében, hogy nincs olyan irat, amelyben kalocsai és bácsi főpapok egyszerre szerepelnének (KRISTÓ 1988: 447).

Teljesen új elképzeléssel állt elő a 20. század kezdetén e kérdésben Györffy György. Úgy vélte, Kalocsán már Szent István érsekséget létesített, Bácsra viszont a sirmiumi görög püspökséget vitték át azt követően, hogy a magyarok 1072-ben elfoglalták Szerémvárat (GYÖRFFY 1966: 211). A kutatók többsége azonban nem ért egyet ezzel az elképzeléssel.

A délszláv történétírók meglehetősen keveset foglalkoznak ezzel a kérdéskörrel. A témával kapcsolatban Ante Sekulić, Atun Lovrić és Paskal Cvekan osztják azt a véleményt, miszerint a Bácsban létesült püspökséget akár Jusztiniánusz bizánci császár alapíthatta, és később Szent Metód emelte érseki rangra 868-ban amikor is, a pápa őt Rómában Pannónia érsekévé nevezte ki (SEKULIĆ 1978:19, LOVRIC 1975: 3, CVEKAN 1985: 14-15). Az írott emlékek hiányában erre a kérdésre nem tudunk egyértelmű választ adni.

Ami a püspökség majd az érsekség későbbi történetét illeti, a horvát történétírók

egyeznek a magyar kollégáikkal abban, hogy egységes Bács-kalocsai érsekség létezett, és ennek a központja néha Bács néha pedig Kalocsa városa volt (LOVRIC 1975: 2).

Lényegesen több adatot találunk a horvát és szerb történészek munkáiban a vár és a város történetével kapcsolatban. A település jelentőségét szemlélteti Rudolf Schmidt munkája, melyben ő időrendi sorrendbe sorakoztatja a várost érintő eseményeket. A helység már az ősidőktől kezdve lakott volt, erről árulkodnak a régészeti ásatások leletanyagai. A későbbiekben a kora középkorban, a 6. század végén, szlávok érkeznek erre a vidékre, akiktől Schmidt szerint a város neve is eredhet (SCHMIDT 1939: 382). Ante Sekulić is a szlávoktól eredezteti a település nevét (SEKULIĆ 1978: 15). A szó lehetséges jelentése azonban számukra sem egyértelmű. Mindketten lehetségesnek tartják, hogy a település neve eredhet a szláv „bač”, „bačija” szóból, ami pásztort illetve juhászatot jelent, ugyanakkor nem zárják ki azt a lehetőséget sem, hogy a „baština” kifejezésből ered az elnevezés (LOVRIC 1975:1). A magyar történészek körében a szó jelentéséről ugyanaz az elképzelés, mint a horvát kutatóknál is, tehát szerintük is pásztort jelenthet a név. Dudás Ödön történész azonban azt sem tartja kizártnak, hogy a város nevének jelentése fa, fatörzs, ami a szláv nyelvekben „bata” illetve „batina” (IVÁNYI 1906: 3).

Lovric munkájában arról olvashatunk, hogy a 900-as években a magyarok foglalják el a települést, megtartva annak szláv eredetű nevét (LOVRIC 1975: 1). A későbbi korokban a 11-12. században Bács városa jelentős kulturális és politikai város is. Ez köszönhető a földrajzi fekvésének, hisz a település a Magyar Királyság déli részén, Bizánc szomszédságában feküdt. A magyar-bizánci háborúk idejéből, Bács ostromáról szegényen bár, de írnak a magyar és a délszláv történészek is. Rudolf Schmidt munkájából megtudhatjuk, hogy Bácsot III. István király uralkodása alatt Mánuel bizánci császár próbálta elfoglalni, de nem sikerült neki (SCHMIDT 1939: 383). Iványi István megemlíti az ostrommal kapcsolatban, hogy a magyarok a csehek segítségével szorították vissza a bizánciakat (IVÁNYI 1906: 10), Ante Sekulić viszont azt írja, hogy vannak olyan adatok is, melyek azt igazolják, hogy Mánuel császár elfoglalta a várat és a városban tartózkodott egy ideig, majd pedig kivonult és béketárgyalásokba kezdett (SEKULIĆ 1978: 23). Ezen a véleményen van a magyar történészek közül Koszta László (KOSZTA 2009: 95) és Reiszeg Ede is (REISZEG 1909: 53-54).

A település történetét a kutatók időrendi sorrendbe, a legfontosabb eseményekre fókuszálva mutatják be munkáikban. A magyar-bizánci háborúkat követően a legjelentősebb esemény, amellyel foglalkoznak a történetírók, az a tatárjárás, illetve annak a következményei. Rudolf Schmidt és Ante Sekulić kitérnek arra, hogy a várost és a várat egy mongol támadás megsemmisítette (SCHMIDT 1939:384-385, SEKULIĆ 1978: 24), a magyar történészek munkáiban viszont Bácsról nem esik szó a tatárjárás idejéből. A vár és a város újjáépítéséről és megerősítéséről Ante Sekulić és Rudolf Schmidt is ír, mindketten magyar forrásokra hivatkoznak. Egy 13. századból származó magyar királyi oklevélben pedig „castrum Bachiensis” szerepel, ami azt bizonyítja hogy a vár újjáépült (WENCZEL 1873: 430). Ezt támasztja alá Reiszeg Ede is, amikor munkájában arról számol be, hogy erőd jellegű várrá alakították át a régi várat. Fontos azonban megjegyezni,

hogyan Reiszeg és Csánki Dezső a vár teljes felújítását Károly Róberthez köti, aki a várat „védvárul építette a szerb király ellen” (REISZEG 1909: 63, CSÁNKI 1890: 156). Iványi István is Károly Róbert királynak tulajdonítja a vár újbóli felépítését (IVÁNYI 1909: 11). Reiszeg azt is kiemeli, hogy a tatár pusztítás után a bácsi ispánsági méltóság elveszíti jelentőségét, pedig azt addig az ország legelőkelőbbjei viselték (REISZEG 1909:63-64).

Az Anjou kor eseményeiről meglehetősen több adatot találunk. Rudolf Schmidt munkájából tudjuk, hogy a 13. század végén a 14. század elején Bács városa volt az érseki központ, és ebben az időben épült és szépült a település. A polgárháborús időszakot követően Károly Róbert uralkodása idején az érseki központ Kalocsa lett. Sekulić beszámol róla, hogy miután a kalocsai érsek meghalt, Károly Róbert a saját tulajdonába vette a várost, és pénzverdét itt hozott létre (SEKULIĆ 1978: 27-29). Még érdekesebb adatra bukkanunk Schmidt munkájában, aki azt is kifejti, hogy az itt veretett ezüstmárka értéke ugyanannyi volt, mint a cseh márkáé (SCHMIDT 1939: 384). Ez mindenféleképpen gazdasági fellendülést jelentett a városnak. Érdekesség, hogy erről a magyar történészek munkáiban nemigen olvashatunk, kivéve Reiszeg Edét, aki egy mondatban megemlíti, hogy hasonlóképp, mint Kalocsán, Bácsban is pénzverdét alapított Károly Róbert király (REISZEG 1909: 63). Egyedül Schmidt munkájából tudjuk meg, hogy miután Károly Róbert meghalt a város újból az érsek tulajdonába került (SCHMIDT 1939: 384).

Nagy Lajos korából a kutatók egyeznek abban, hogy 1351-ben Miklós nádor vezetésével Bácsban közgyűlést tartottak, valamint abban is, hogy a király felesége, Ezsébet sokat időzött a városban, és az ő megbízatásából építettek itt ferences rendházat. Reiszeg Ede fontosnak tartja ezen kívül megemlíteni azt is, hogy Bácsban 1364-ben dunai hajóhadakat szerveznek (REISZEG 1909: 64).

A 15. századi események közül kiemelik Mária királyné és Zsigmond király bácsi látogatását, valamint, hogy 1400. augusztus 30-án a város mellett tartották meg a vármegyei közgyűlést. Reiszeg a munkájában az 1400-as év helyett 1399-ről ír (REISZEG 1909: 65). Schmidt munkájában megemlíti, hogy Bács városának 1453-tól van vásártartási joga (SCHMIDT 1939: 384). Zsigmond uralkodásánál a történészek kitérnek arra, hogy a hadjáratai miatt a király sokat járt Bácsban, vagy legalább keresztül utazott rajta, valamint beszámolnak arról is, hogy a huszita vallás igencsak elterjedt a vármegyében, és Sekulić és Reiszeg említést tesznek arról is, hogy Bácsba inkvizítort is küldtek Marchiai Jakab személyében.

A törökök elleni keresztes hadjáratokról a magyar és a délszláv történészekről megtudjuk, hogy a városban találkozott egymással Kapisztrán János és Hunyadi János, illetve, hogy 1456-ban itt egy keresztes hadsereg gyülekezett, akik Nándorfehérvár védelmére indultak (BREVIS MEMORIA PROVINICIAE CAPISTRANAE 1857: 53). Reiszeg a hadsereg összetételére is utal, megtudhatjuk, hogy főleg kolduló szerzetesek, kézművesek, jobbágyok és deákok alkották a keresztesek seregét (REISZEG 1909:68-70).

Bács városa fénykorát kétségtelenül a 15. század végén élte. Váradai Péter munkásságát nemcsak a történészek, de a régészek kutatásai is alátámasztják. A régészek közül fontos kiemelni Henszelmann Imrét, aki a 19. század végén végzett kutatásokat, Horváth

Alice-t, aki pedig a 20. században, illetve Ruder Boškovićot, aki a volt század 30-as éveiben végzett ásatásokat. A három kutató munkássága között talán a legszembeütőbb az a különbség, hogy míg Henszlmann a várral, mint épülettel foglalkozik, addig Horváth és Bošković kutatásaiból és tanulmányaiból a vár és a város mindennapi életébe is betekintést nyerhetünk (HORVÁTH 1975: 3, BOŠKOVIĆ 1939, 310-329). Horváth munkájából tudjuk meg, hogy a várban nagyrészt gazdasági személyzet élt, és csak kevés számú katona, amiből arra következtethetünk, hogy Bács szerepe ekkor inkább gazdaságilag volt jelentős, nem pedig hadászati (HORVÁTH 1975: 3). Horváth Alice munkáját megannyi kútfővel támasztja alá.

Henszlmann nagyértékű munkájából tudjuk meg, hogy Váradi Péter idején a várat megerősítették, erről tanuskodik a feltárt torony, valamint az is, hogy sáncokkal vették azt körül. Ő számolt be arról is, hogy abban az időben tisztították ki a Mosztonga vizét is (HENSZELMANN 1870: 309-314). A történészek a régészek eredményeit felhasználva publikáltak Bácsról Váradi idejében, kiemelve, hogy ezeknek a beruházásoknak köszönhetően maga a király, II. Ulászló is többször járt a településen, hogy megcsodálja azt (FRAKNÓI 1883: 489-514, 729-749, 852-843).

Bács vármegye történetében jelentős eseménynek számítottak, és ezért a történészek érdeklődését is felkeltették a Bácsban megtartott országgyűlések. Az elsőt Mátyás király idejében (1464) egyet II. Ulászló uralkodása alatt (1499), kettőt pedig II. Lajos idején (1518, 1519) tartották a városban. Az esemény jelentőségére utal, hogy a neves szerb történész Sima Ćirković is ír róla Bácsról szóló tanulmányában (ЋИРКОВИЋ 1968: 436-437).

A 16. századi Bács története igazán eseménydúsnak mondható. A történetírók közül Lovrić, Sekulić, Iványi és Reiszeg is foglalkozik az 1514-ben kitört Dózsa-féle parasztlázadással, melyben bácsi parasztok is részt vettek Pogány Benedek vezetésével. A kutatásaik eredményeiből tudjuk, hogy a szerbek leverik a felkelést, a felkelés vezetőjét pedig kivégzik.

A parasztlázadást követően a városnak a törökök elleni küzdelemre kellett összpontosítania. Miután Nándorfehérvár elesett, Bács városának a védelemre kellett összpontosítania. Tomori Pál idején jelentősen megerősítik a várat. Bács elestéről részletesen olvashatunk Reiszeg Ede munkájában, míg a délszláv történészek, valamint Iványi fontosabbnak tartják a Péterváradért folyó küzdelmet. Jelentős különbségre bukkanhatunk a vár elestének időpontját illetően. Ebben a kérdésben egyezik Iványi, (IVÁNYI 1909:15) Schmidt (SCHMIDT 1939:392), és Reiszeg (REISZEG 1906:83), akik a vár elestét 1526-ra teszik, míg Cvekannál azt olvashatjuk, hogy 1527-ben Jovan Nenad a városnál legyőzte a törököket, és a következő évtől a nemesség visszaköltözik a városba. Ezt követően a várost 1529-ben adják fel, ahova a török katonaság ezt követően bevonul (CVEKAN 1985:17-19). Sekulić és Ćirković munkájukban szintén 1529-re teszik a vár elestét (SEKULIĆ 1978:34, ЋИРКОВИЋ 1968:437).

A középkori Bács jelentőségére mutat az a tény, hogy megannyi magyar és délszláv kutató foglalkozott a történelmével. Megállapítható, hogy a történészek többsége ugyanazokat az eseményeket emeli ki és foglalkozik velük. Az összehasonlításból kiderül, hogy a legtöbb esetben ugyanazokra a következtetésekre jutottak, bár néhol találunk ellent-

mondásokat is. Fontos továbbá azt is kiemelni, hogy a kutatók közül eddig még senki sem írt terjedelmesebb tanulmányt Bács városáról a középkorban. A legtöbb munka, ami a rendelkezésünkre áll, az a vármegye történetét dolgozza fel, illetve a rövid tanulmányok, főképp a délszláv kutatók tollából, melyek azonban néhány dologban igen szükségesek.

Források

Brevis memoria Provinciae Capistranae ab erectione sui de Provincia Bosnae Argentinae, Budae 1857.

FEJÉR, Georgius (ed.) 1829. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Tomi V. Vol 2. Budae.

FORSTER, Gyula (szerk.) 1900. *III. Béla magyar király emlékezete*, Budapest.

WENCZEL, Gusztáv (szerk.) 1873. *Árpádkori új okmánytár*, X. Budapest.

Irodalom

CVEKAN, Paskal 1985. *Franjevci u Baču*, Virovitica.

CSÁNKI, Dezső 1894. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*, Budapest

FRAKNÓI, Vilmos 1883. *Váradi Péter kalocsai érsek élete 1480-1511*, Századok, Budapest.

HENSZELMANN, Imre 1870. *Bács*, III-IV, Budapest.

HORVÁTH, Alice 1974. *Egy Magyar humanista, Váradi Péter építkezései*, Bács.

IVÁNYI, István 1906. *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*, III, Szabadka.

GYÖRFFY, György 1963. *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*, I, Budapest.

KARÁCSONYI, János 1985. *Magyarország egyháztörténete*, Budapest.

KATONA, Stephanus 1778-1817. *Historia critica regni Hungariae*, Tomus I, Buda-Colocae

KOSZTA, László (szerk. Romsics Ignác) 2009. *Magyarország története 3. Válság és megerősödés 1038-1196*, Budapest.

KRISTÓ, Gyula 1988. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest.

LÁNYI Károly- KNAUZ Nándor 1866. *Lányi Károly Magyar egyháztörténelme*, Esztergom

LOVRIC, Antun 1975. *Iz prošlosti Bača*, Bač.

REISZEG, Ede (szerk. Borovszky Samu) 1909. *Bács- Bodrog vármegye II*. Bács-Bodrog Vármegye története, Budapest.

SCHWALM, Amádé (szerk. Borovszky Samu) 1909. *Bács- Bodrog vármegye I. Természeti viszonyok*, Budapest.

SEKULIĆ, Ante 1978. *Drevni Bač*, Split.

VÁROSY, Julius 1885. *Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et*

Bachiensis, Schematismus cleri archi- dioecesis Colocensis et Baciensis ad annum Christi 1885, VII-XXXVII, Coloczae.

БОШКОВИЋ, Ђурђе (ур. Душан Ј. Поповић) 1939. *Војводина I. Средњовековни градови у Војводини, архитектура*, Нови Сад.

ЂИРКОВИЋ, Сима (ур. Михаило Малетић) 1968. *Војводина знаменитости и лепоте*, Бач, Београд.